

ПАМЕТ ЗА УЧИТЕЛИТЕ

За един художник е трудно да произнесе класическо академично слово и, ако думите на признание, преклонение и възхищение пред примера на Учителите могат да заместят каноничността на подобно изискване, ще се радвам, че времето, през което тази вечер сме заедно, не е съвсем загубено.

Позволявам си чрез един своеобразен колаж да споделя своята почит за хора, които засяваха нивата на българската пластична култура с неповторими цветя на духа и към които имам не само своите пристрастия, но и определено своите артистични, морални и чисто човешки основания. Надявам се, че малко или повече това са автори, известни на аудиторията – и на начинаещия ученик, и на учениците като мен, които имат доста път след себе си.

Не знам причините, поради които Шуменският университет е решил да отличи усилията и опита ми, но каквито и да са подбудите, при всички случаи от Ваша страна са благородни ... Но доколко аз съм достоен за тях, това е работа на времето след нас, ако изобщо сме попаднали в неговия, и без нас, претоварен дневник! Признанието е нещо, което не е без значение за човек, който се надява, че е вършил някаква смислена работа и заедно с това не е без значение откъде и от кого идва. Когато е дело на колеги, които изграждат тази невидима, но толкова осезаема сграда на духовността, се лаская, че съм част от техните, от Вашите труженически усилия. Извън всякаква куртоазия, когато човек е получавал много и различни признания и награди, когато познава суетната мимолетност на тяхната привидност, когато самият той е бил съдник на делата на други, естествено е да си зададе въпроса дали си е свършил добре работата, за която е заченат. Всъщност това е въпросът, който насаме със себе си, не може да не тревожи съзнанието ми. И още нещо! Нямам навика да броя годините си, но при подобни случаи е нормално да се запитаме – признанието за кого е? За годините, с които съдбата ни е дарила, или за смисъла, с който са изпълнени? Искане ми се да вярвам, че трупането на години, за които ние нямаме никаква заслуга, не са били мярка на почитаемата академична общност.

Към благодарността за доверието, с което ме дарихте, мога да прибавя само задълженията и отговорността на ученика, който се надява, че има още път пред него. Благодаря!

И така ...! ПАМЕТТА НА УЧИТЕЛИТЕ!

Учителите – душата на които беше дом, в който ние влизахме на пръсти с неосъзнатите си младежки амбиции и излизахме обогатени и окрилени, преминали през мъдростта, достойнството и изпитанията на неговите стопани. Вратите на този дом бяха винаги отворени за жадните и за пътниците на познанието. Един дом, в който надеждата

беше на почит, а добротата, опитът, високата мярка и сътрудничеството ни пазеха не само от бурите и ветровете, а и от изкушенията на времето и суетните амбиции на занаята.

Така се случи навремето, че истинското голямо въвеждане в този дом стана по малко странен начин, но с неповторима следа в усилията ми да живея живота на художник. Откриваше се новата учебна година в Художествената академия, някъде около 1953 година. На първия ред, като библейски пророци от фреските на ренесансов художник, стояха Илия Бешков, Дечко Узунов, Илия Петров, Ненко Балкански, Любомир Далчев, Марко Марков, Иван Фунев ..., а истинското откриване (всъщност, от словото на тогавашния ректор нищо не помня), истинското откриване остана завинаги в душата ми с хрипкасия глас на неповторимия актьор Константин Кисимов, който идваше с “Опълченците на Шипка” като някакво далечно ехо от върха на подвига и историята, за да ни хвърли след малко в мрачните бездни на “Скъперникът рицар”. Някаква могъща енергия беше изпълнила залата, въздухът беше зареден и плътен, смесен с мирис на дим и барут, с подвиг и жертви, със звън на монети и човешко падение ...

На следващия ден, на по-следващия, на следващите и по-следващите години, на всички години до днес, този немощен глас, който така образно и осезаемо рисуваше човешката бездна и човешкия подвиг – изпълва пространството и времето с онази благородна и пречистваща светлина, която сияе само около учителите на Духа.

Някога, като студенти в Художествената академия, имахме щастието, в един общо взето ледников период за нашата култура, да се греем на човешката и артистичната топлина на Дечко Узунов. По това време Дечко Узунов беше между 50-60 години, но и тогава, както и по-късно, имах чувството, че е без възраст – по-точно – има възрастта не на годините, а на духовните натрупвания, които всяко време е прибавяло като свой опит и мъдрост. Като че ли беше живял векове преди нас, извикан някъде от много далече и много отдавна, откакто светът съществува, заедно с древни писмени знаци, с тайнствени оброчища, заедно с черни угари и цъфнала пролет. Бай Дечко беше незаменим Учител – от онези, които се пишат с главна буква. Неговите уроци бяха по всичко – от малките учебни задачи до големия смисъл на човешкото съществуване. Неговата учебна система, доколкото може изобщо да се нарече система, се ползваше с авторитета на “най-свободната” в Академията. И това не й пречеше “тайните на занаята” и тези никога необясними “прости” истини на изкуството да станат достояние на студентите, които бяха вътрешно открити за тях. Странна беше тази “педагогика”, която беше пестелива на думи, но изненадващо точна и конкретна когато бай Дечко не се стърпяваше и вземаше четката. Ние със свити сърца виждахме как с няколко движения обираше всичките ни скромни и жалки запаси от бои върху палитрата и така невъобразимо ги забъркваше в една непонятна за академичните ни представи багрена каша,

от която като древен маг изваждаше върху студентските ни етюди онези сложни и непостижими седефени или сребристи Дечковски тонове. В цялата тази “операция” , напипваше пулса на студента, ускоряваше или успокояваше неговите удари, оставяйки вярата и самочувствието му на лично откритие и постижение.

Едно-две посещения през седмицата, един пепелник, по-точно една консервна кутия, напълнена с тези възхитително дълги фасове, и по няколко скъпоценни минути за всеки! На един с няколко едри линии ще подчертае основните оси на движението, на друг с няколко петна ще намести обемите в пространството, на трети с палец ще завърти и отвори очите “като живи”, на четвърти ще каже “Карай, и така може” и т.н. и т.н. – във всеки Учителят умееше да открие родения художник и към всеки да намери най-верния път. Той – Педагога!

Имах чувството, че дълго време Дечко Узунов не ни познаваше по име, или че не ни забелязваше, но по ученическите етюди, по това винаги трудно “завършване” на постановката, при което все не успяхме да съчетаем цялото и детайла, което само неговият вътрешен усет и проникателна толерантност виждаха, той познаваше всеотрасно и дълбоко душата на своите студенти. Не знам какво е чувствал бай Дечко когато показваше на някого от нас, усещайки зад гърба си втренчените погледи на курса, очите, които следяха движението на живота, който се раждаше мигновено от четката му, но ние имахме чувството, че приближава изкуството до нас по едни странен и необясним начин, който даваше свобода на всеки да го тълкува и приема самостоятелно.

Може би ще бъде пристрастен, но когато ученикът е приел своя Учител не може да бъде безразличен. Имах чувството, че Дечко Узунов внасяше изкуството с влизането си в ателието – с осанката на роден артист и с онова излъчване, което носят хората “широко скроени”. И ние се възхищавахме от всичко – от кратката образна мисъл, от непосредствената близост, от вечната пепел от цигарата по ревера, от изисканите вратовръзки – от всичко, което при него придобиваше особен чар и обаяние. Тогава не ни вълнуваше проблемът за жизнеността на Дечко Узунов. От една страна, на възраст беше доста по-млад от възрастта, на която сме днес останалите негови ученици и приемахме всичко като нещо естествено и от друга – прекалено много бяхме заети с амбициите на собствената си младост, за да се сетим, че има и друга – истинската!

По-късно разбрах, че тези корекции и уроци не са били само за нас. С всяко влизане в ателието Дечко Узунов оставяше своя опит, познания, творческа и житейска мъдрост и излизаше с нашите амбиции и смелост, оставил част от себе си и отнесъл част от нашата жизненост, от нашите погледи и трепети, превърнал ги в своя радост и свои проблеми.

Преди години, в Кюстендилската галерия, на горния етаж, откривахме изложба с част от изчезналите произведения на Владимир Димитров – Майстора от колекцията на американеца Джон О'Крейн. Малко преди откриването, някъде извън сградата се понесе, като разлюляна от вятъра нива, народна песен, която приближаваше галерията. Песента изпълни с протяжен ритъм пространството, залюля моделите на Майстора – останалите живи жътварки и копачки, облечени в същите слънчеви кюстендилски носии, с които някога са позирали на художника – и като в някакъв древен ритуал те се поклониха пред Иван-Лазаровия бюст на Майстора. После, тържествено хванати за ръце, продължиха по стълбите нагоре, към мястото за откриване. Първото впечатление беше поразяващо, почти като в картина на Майстора. Колкото повече се приближаваха тези жени, толкова повече се отдалечаваха от първоначалното видение и когато дойдоха съвсем близо, това вече не бяха моделите на Майстора, а възрастни жени по-скоро от картини на Гоя, придружени от спомена за нещо, което вече е било и което безвъзвратно е отминало, или по-точно – останало е завинаги в картините на големия Българин.

Песента спря, моделите се смесиха с публиката, станаха част от нея – обикновени хора със своите грижи и проблеми, потънаха и се изгубиха сред множеството. Имаше нещо тайнствено, почти свръх реално, в това обредно шествие, което мина покрай нас, белязано от възрастта на живота и умората на годините, докато картините – съхранили завинаги Младостта, рисувани с Вечност – стояха още по-чисти и красиви.

В живота и поведението на Майстора имаше нещо от простотата и всеотдайността на големите Учители на човечеството. Не случайно неговото слънчево творчество се родее по дух и проблематика с идеите за всемирната цялост на развитието, по-точно носи ги в себе си като своя духовна съдържателност, изведена чрез пластическия език в един неповторим самостоятелен живописен свят, който ни отвежда далече напред в нови вселени, в нови пространствени територии на човешката душевност и духовност – с измерения, които оправдават съществуването на човека, придават духовен ръст и мярка на човешките възможности и усилия, свързват минали и бъдещи светове в живота на една картина.

Всеки ден, преди изгрев слънце, заедно със селяните Майстора е излизал на полето, за да се върне късно вечерта с плодовете на своя труд – осветени от добротата и любовта на своя създател.

Светлината скрито е проблясвала в зениците на момите, милвала е ръцете им, плъзгала се е върху шарените им сукмани, за да спре трепетна и тревожна някъде дълбоко, вътре в душата на художника и отново, като духа на живота, да се върне при картината, оставяйки завинаги човешката обич като възраст на изкуството.

Майстора не само носеше в себе си, като свой вътрешен, неповторим усет, безкрайността и целостта на човешкото битие и природа като единна вселена. Той просто вярваше в духовния живот на материята, в нейното движение и развитие, вярваше като художник-Създател.

Неговото изкуство далеч надхвърля възможностите на видимото, на изобразителните пластични и наследствени връзки, на възможностите на обикновеното човешко възприятие. Стремехът към отвъдното, към скритите страни на битието, към онези необясними страни на човешката природа, които не са предмет на изображение, а са пример за нравствени и естетически категории и превръщат определеността на видимото в духовен символ и понятие – за Майстора това не е мистика, а дълбоко, органично втъкан в цвета, в линията и формата, усет към същността на нещата. И преди всичко – любов към хората, която прави виждащ погледа и води ръката от битовия факт до национално характерното, извисява обикновената мома от Шипковци до ренесансовата чистота – до символ на духовното смирение, душевна светлина и целомъдрие.

Не си спомням, но вероятно около 1954-55-та година група студенти посетихме ателието на Майстора, ако не се лъжа, някъде на ул. “Сан Стефано” или “Кракра”, близо до тъгля с “Янко Сакъзов”. Всъщност става дума не за ателие, а за една стая с желязно легло, цялата покрита от горе до долу с картини. Не си спомням какво ни е говорил Майстора, но тогава за пръв път видяхме една папка, пълна с акварели, която той извади из под леглото. Странна живопис, която нямаше нищо общо с академичните ни представи за цвят и форма и още по-малко – с картини в тогавашния смисъл.

Сред огнените, пламтящи като пожар, акварели ме порази един по-малък – в квадратен формат, с огромно, тайнствено, драматично небе, което изпълваше повече от две трети от картината, а долу – плътна и кафява като черен хляб нива, сред която една малка бяла жътварка, загубена в безпределността, като че ли се бореше сама със смазващата сила на природата. Въздействието беше неотразимо. Дълго след това ме преследваше тайнството на тази картина, докато преди години тя отново се появи на бял свят – още по-силна, още по-странна и необяснима – като че ли скритите сили на природата си бяха дали среща с тази малка фигурка, която пробуждаше бездната на мрака като някакво апокалиптично знамение.

Все по-малко остават тези от нас, които помнят последните години, през които Майстора се появяваше в изложбените зали като библейски пророк и, заобиколен като баща от децата си, разговаряше пестеливо и деликатно за живописиста, за живота, за вселената и за Мира. Странна беше тази негова магнетична сила, която привличаше всичко, и, докоснати един път от нейното сияние, си отивахме отнесли завинаги в себе си не толкова разсъжденията на Учителя, колкото духовната истина и топлината на тази близост, която ни

свързваше едновременно със земята и хората, с труда и мъката, с неизвестни страни и непознати музеи и заедно с това ни извисяваше някъде много високо – там, където Майстора разговаряше с душата на природата, както синът със своята майка. Имахме усещането, като че ли казаното от него по един или друг повод, на своеобразен диалект, идваше някъде от други светове и Учителят ни даряваше с тяхната истина, така, като сеячът хвърля семето на Надеждата.

Преди петнадесетина години, една от най-светлите фигури в нашата духовна култура – Кирил Петров, не само напомни за връзката между безкрайността на духовните пространства и материалния свят, но, съвсем определено и целенасочено за нашето болно и бездуховно време, ни изпрати и светлината на една пречистена и извисена духовна опитност, изстрадана на земята. Чрез серия послания от света на отвъдното, записани от контактърка – внучка на неговия брат, убит през 1923 г. Още в първото си послание Кирил Петров говори за най-големия от тяхното поколение художник, пред когото се прекланя: “Той е велик не само в изкуството, но е и свят в живота, който изживя. Това е Майстора.”

Разбира се, всеки има право да тълкува, да приема или отхвърля духа и смисъла на подобни послания, достигнали до нас по начин, по който са написани великите книги на мъдростта и познанието. “... Приемете думите такива, каквито са – казва Кирил Петров – защото човек от тук, очистен от жестокостта на живота, не лъже”. Или – както се казва в едно друго библейско послание: “... Говоря сега за всеки, който иска да ме чуе. Вие, които имате очи – гледайте, вие, които имате уши – слушайте ...!”

Но до истините на Кирил Петров, които той ни завеща още приживе, трудно се стига и пътят до тях изисква поне разбиране на високата нравствена цена, която беше платена за тях. Има нещо свято и обречено в този необичаен човек и творец, който нищо не искаше, а даде всичко. Кирил Петров живя чисто и просто, работи като селянин, страда като мъченик и понесе живота с онзи фанатичен стоицизъм и достойнство, които притежават само обсебените от могъщите сили на духа. Към творческото си дело той ни остави едно малко тефтерче, в началото на което беше написал “Практика” и което съдържаше в себе си може би най-истинската биография на Кирил Петров – тази на неговия духовен живот, тази която е изстрадал заедно с горчивината и обидите в безкрайните самотни години, прекарани в Сталийска махала, в няколкото кубически метра въздух на малката стаичка, в която картините светеха като в параклис със своята тиха доброта. А пироните, забити по стените, като че ли в Христовия кръст, очакваха ненарисуваната болка на художника. В тази обител Кирил Петров е разговарял със себе си, с истините на живота и изкуството, както ги е носил,

както ги е разбирал, както се е стремил да ги постигне. Някъде към края на тефтерчето, той е записал: “Да повдигнем духа, за да направим място на истината”.

В едно друго послание е казано: “Пазете Учителя, който повдига духа!”.

А Илия Бешков прибавя: “Учителят е неизплатена полица за ученика!”.

Когато Бешков си отиде беше приблизително на възрастта на тези, които все още понякога наричаме “средно поколение”. На всички ни се струваше безкрайно стар, като че ли познанието за времето, пространството и прозрението за хората му бяха донесли много възраст и много тъга. А днес е просто по-жив и много, много по-голям.

Дълго, до известна степен и сега, срещите на Бешковите другари и студенти, като че ли се смесваха и в известен смисъл “изместваха” онзи Бешков, който принадлежи не само на спомените и познатите, на блестящата афористична мисъл и парадоксални доказателства – но преди всичко – на рисунката и пространството, на гражданската позиция, на пластичните истини, на човека и вселената. Онзи Бешков, който в малките и пожълтели листчета, наредени от времето и болката на автора, беше събрал много човешка мъка и надежда, вяра в хората и присъда над насилието.

Дистанцията от онзи Бешков, който близките и познатите фамилиарно са наричали “Илия”, “дядо Илия” и т.н. не е много голяма. Доскоро бяха живи някои негови връстници, да не говорим за учениците и приятелите – всички, които беше приел като равни, всички, които беше извисил до себе си и повел като пастир в проблемите на пространството, морала и философията, политиката, рисунката и светлината. От днешната дистанция ми е почти необяснимо как този духовен Учител, който с рисунката владееше пространството и времето като развитие на човешки отношения, а човешките отношения – като изпитания и път към качеството на духа – как този древен аристократ и мислител, който носеше Долнодъбнишката низина в себе си из парижките улици и музеи като памет за рода и спомен за минали животи – беше приел като равни дори непроверените в изпитанието.

Навремето, като студенти от “другите” специалности, често със страхопочитание и респект пристъпвахме към неотразимо привличащото ни ателие по илюстрация, водено от Илия Бешков. В тази “светая светих” за раждане и създаване на изкуство, изпълнена с любовта и обаянието на Бешков, всяка минута откраднато присъствие или преразказана мисъл от неговите ученици, ни изпълваше с нескрита завист към тези, които имаха възможност да общуват с него, да го придружават като древен мъдрец от Академията до дома му, заедно с цялата вселена. А той населяваше краткия път покрай кестените на булевард “Руски” до улица “Янтра” с безкрайността на пространството, с образи и закони. Срещаше древността с неродени епохи. С неповторим хумор спореше с всички и най-много

със себе си, и всеки жест, всяка дума или мисъл добиваха стойност и значение на символ и извикваха за живот странни видения, в които Паскал и Шекспир, Рембранд и Домие, Алековия Бай Ганьо, Дон Кихот и Санчо Панса, Моцарт и Бах неусетно се намесваха и също така неусетно си отиваха със скоростта на мисълта в други светове, за да изпратят от там, като блясък на мълния, неочаквани инвенции и прозрения. А щастливците – щастливците с “изгорели” купони от мензата, с празни стомаси и препълнени души, следваха своя Учител. И късно след обед, когато се завръщаха по същия път възбудени, изкушени и обсебени от мистерията на духа, търсеха в ученическите си рисунки истините, които бяха населили този колкото кратък, толкова и безкраен път на големи възможности и на още по-големи изпитания.

Изпитанията като път и победа.

Странен, слаб и висок мъж, с глава на древен жрец, бавно и трудно, стъпка по стъпка минава през калдъръмите на стария Пловдив. Дясната ръка – мъртва и безжизнена – е свита и мушната в сакото. Десният крак описва необичайна дъга, следвайки спората на бастуна. В един мъчителен ритъм, с едно усилие – по-близо да големите примери на легендата, отколкото до обикновените човешки възможности, Златю Бояджиев изкачи стръмнините на Асеновград и Бачково, мина покрай брезовските могили и овчари, стигна до екстравагантната проза на Монмартр, за да се върне наново с преклонение и синовна почит, събрал цялата Вселена в малкия свят на родното си село.

В автопортрета на Златю Бояджиев от 1956 г. (в кръгла рамка), може би първият след заболяването му, очите са страшно тъжни и същевременно напрегнати от свръхестествен живот, широко отворени, поели жадно света и обърнали всичко дълбоко навътре в душата. Погледът гледа далече, някъде много далече, отвъд зрението – там, където съжителстват в едно цяло апокалиптични видения с труда на хората и плодовете на земята, там, където фантастичното препуска върху реалното, там, където душата на Златю е видяла овчарите като пророци, историята като ежедневие, ежедневието като легенда, извисила обикновеното до мистичното и превърнала лицемерната святост в комичен карнавал, в който цялата вселена – от смъртта до живота, от брезовските могили до безкрая на всемира, е едновременно свидетел и участник.

Златю Бояджиев приживе беше постигнал не само безсмъртието на изкуството си, но и на онова почти мъртво човешко тяло, което се движеше, дишаше, страдаше, рисуваше – живееше. Заедно с ослепителните слънца, които се блъскаха в приказното въображение, заедно с онова духовно усилие, което движеше мъртвата тъкан – стъпка по стъпка по неравния калдъръм на стария Пловдив, из разораната гръд на брезовската земя, реален и

недействителен – бавно, трудно и мъчително волята му за живот направи непостижимото възможно.

Един човек със странна походка, с труд и мъка изкачва стръмнините на своята житейска и творческа съдба. И, допуснал ни едни път до себе си, той се движеше тежко и мъчително, бавно и трудно, като че ли осъзнаваше, че ние здравите сме много далече след него. Ние се тътрехме подире му, наричахме го фамилиарно “Златю”, топлехме се на неговата вяра и сила, без да плащаме с лични усилия. И не си давахме сметка, че стъпките са били бавни, но всяка е отмервала силата на едно човешко усилие и волята на един върховен стремеж. Стъпките наистина бяха бавни, но крачките са били огромни и той е бил много напред, много по-напред – там, където всяка черта, линия, всеки цвят носят живота на космическото цяло – там, където погледът вижда със сърцето – там, където творецът гледа с душата на своя народ ...

В своя стръмен и труден път Златю Бояджиев, освен голямата победа за художника, постигна и другата, не по-малка победа – за примера на Учителя.

За тези, които сега се учат да ходят в изкуството, за тези, които сега се учат да търсят истината, за всички, които познават преждевременната радост от успеха и болката от стремителното падане, за всички, изправени след ударите, за всички, които са тръгнали към хората със своя истина Златю Бояджиев е Победата!

На края.

След толкова години на превратности и изпитания, иска ми се да вярвам, че не сме изгубили памет за своите Учители. Искане ми се да вярвам, че нощта отминава ... И когато всичко е потънало в мрак, когато не остана наоплют и неотречен, когато не остана спестена болка, когато уморени и изтощени, загубили Път и Вяра, когато и последната надежда ни напусне – отново се завръщат Учителите при побелелите деца, които са играли на възрастни, без да разбират правилата на живота. Идват Учителите, съхранили невинността на своите някогашни ученици и мъдростта на своя изстрадан път.

Казано е: “Там, където има успех, е Учителят. Там, където има поражение, е предателството!”.

Казано е още от Учителя: “Бъдете будни ...!”

31 октомври 2008 г.
гр. Шумен

Светлин Русев

